

University of Groningen

Peter Abelard. *Carmen ad astralabium*. A critical edition.

Rubingh Bosscher, Josepha Marie Annaïs

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1987

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Rubingh Bosscher, J. M. A. (1987). *Peter Abelard. Carmen ad astralabium. A critical edition*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

SAMENVATTING

Van het Carmen ad Astralabium, zo genoemd sinds de meest recente editie (HAURÉAU 1891), kan met grote waarschijnlijkheid worden aangenomen dat het is geschreven door Petrus Abaelardus (1079-1142) voor zijn zoon Astralabius, geboren uit zijn verbintenis met Heloise. Reeds rond 1200 kent de handschriftelijke overlevering drie recensies. Deze drie recensies bieden duidelijk uiteenlopende versies, deels door het aantal verzen dat zij overleveren, deels door de volgorde waarin deze verzen zijn weergegeven, en bovendien incidenteel door afwijkende lezingen in de tekst. Het werk, geschreven in elegische disticha, past in het kader van het Filius-gedicht, een genre waarin levenslessen worden gepresenteerd in een al dan niet spirituele vader - zoon relatie. Het bekendste voorbeeld voor dergelijke Filius-gedichten zijn de laatantieke, weinig ordening vertonende, Disticha Catonis, die door vele latere schrijvers zijn benut. Ook het Carmen biedt een aaneenschakeling van moraliserende, praktisch gerichte levensinstructies waarin een ordeningsprincipe af en toe slechts met moeite is aan te wijzen. Een gevolg van deze losse opbouw van het gedicht is, dat het niet noodzakelijkerwijs als één geheel gelezen behoeft te worden, maar dat men de lessen zeer goed ook in kleinere gedeeltes tot zich kan laten doordringen. De nogal conventionele inhoud wordt vaak verwoord met behulp van spreekwoordelijk getinte zegswijzen. Het spreekt vanzelf dat dit soort werken zich bijzonder leent voor het tijdens de overlevering invoegen van toepasselijk geachte passages en voorbeelden, of voor het weglaten van passages die om een bepaalde reden niet relevant geacht worden.

Tijdens de overlevering van het Carmen blijkt zowel het één als het ander te zijn gebeurd. Een deel van de toevoegingen, weglatingen en overige opzettelijke veranderingen in de tekst kan worden opgespoord door zorgvuldige bestudering van de in de handschriften overgeleverde tekstversies. Op deze wijze kan de oorspronkelijke tekst echter niet met zekerheid tot in details worden gereconstrueerd. Met name wanneer de tekst in een vroeg stadium van de overlevering zou zijn bewerkt, neemt de kans toe dat dit niet bij bestudering van de overlevering aan het licht komt.

Doelstelling van de hier gepresenteerde studie is een editie van het

Carmen te geven die het alle thans bekende tekstg

In hoofdstuk I wordt Filius-genre. Hierbij k houd van dit soort werke overzicht gegeven van d verschillende fasen waar schreven worden. Ofschoon inhoud vaak zeer versch verschenen, heeft dit hierdoor blootgelegde p levering te reconstrueren vraag welke recensie het digend beantwoord; het ken, vooral op grond van van het genre voorbij HAURÉAU ging aan deze p recentste en volledigste seerd op de handschriften collatie met de reeds be ontbreekt. BRINKMANN (1 volledig geïnventariseerd handschriften als uitga lezenswaardige artikel in

Hoofdstuk II geeft een de tekstgetuigen. Daarn die van belang zijn vo de vaststelling van de ui

In hoofdstuk III word schillende niveaus. Deze indeling van de besch voor deze indeling word de selectie van de v weergegeven in de Appen lijk verschillende teks geleverd (rec. I biedt

and sinds de meest recente editie
lijkelijkheid worden aangenomen dat
lardus (1079-1142) voor zijn zoon
enis met Heloise. Reeds rond 1200
ing drie recensies. Deze drie
de versies, deels door het aantal
or de volgorde waarin deze verzen
nteel door afwijkende lezingen in
ische disticha, past in het kader
rin levenslessen worden gepresen-
der - zoon relatie. Het bekendste
chten zijn de laatantieke, weinig
i, die door vele latere schrijvers
aaneenschakeling van moraliseren-
ties waarin een ordeningsprincipe
aan te wijzen. Een gevolg van deze
at het niet noodzakelijkerwijs als
maar dat men de lessen zeer goed
laten doordringen. De nogal con-
d met behulp van spreekwoordelijk
anzelf dat dit soort werken zich
erlevering invoegen van toepasse-
of voor het weglaten van passages
t geacht worden.

men blijkt zowel het één als het
n de toevoegingen, weglatingen en
in de tekst kan worden opgespoord
in de handschriften overgeleverde
oorspronkelijke tekst echter niet
gereconstrueerd. Met name wanneer
de overlevering zou zijn bewerkt,
studering van de overlevering aan

de studie is een editie van het

Carmen te geven die het origineel zo dicht benadert als op basis van
alle thans bekende tekstgetuigen mogelijk is.

In hoofdstuk I wordt het Carmen getypeerd en belicht vanuit het
Filius-genre. Hierbij komen de tradities ter sprake, die vorm en in-
houd van dit soort werken beïnvloeden. Vervolgens wordt een historisch
overzicht gegeven van de staat van onderzoek tot op heden, waarin de
verschillende fasen waarin men zicht kreeg op de tekstoverlevering be-
schreven worden. Ofschoon de verschillende edities, met een qua vorm en
inhoud vaak zeer verschillende tekstversie, soms binnen luttele jaren
verschenen, heeft dit niet geleid tot een volledige analyse van de
hierdoor blootgelegde problematiek: er is niet getracht de tekstover-
levering te reconstrueren door bestudering van de handschriften; de
vraag welke recensie het origineel het dichtst benadert is niet bevre-
digend beantwoord; het auteurschap van Abaelard is in twijfel getrok-
ken, vooral op grond van ongefundeerd lijkende, want aan de kenmerken
van het genre voorbij gaande, oordelen over inhoud en kwaliteit. Ook
HAURÉAU ging aan deze problemen grotendeels voorbij in zijn editie, de
recentste en volledigste tot op heden. Deze is bovendien slechts geba-
seerd op de handschriften in de Bibliothèque Nationale te Parijs en een
collatie met de reeds bestaande edities, terwijl een kritisch apparaat
ontbreekt. BRINKMANN (1932) heeft weliswaar de problematiek vrijwel
volledig geïnventariseerd, maar doordat hij de edities in plaats van de
handschriften als uitgangspunt nam voor zijn betoog is zijn overigens
lezenswaardige artikel in veel opzichten niet bruikbaar.

Hoofdstuk II geeft een inventarisatie van alle beschikbare en beken-
de tekstgetuigen. Daarna volgt een beschrijving van de handschriften
die van belang zijn voor de reconstructie van de overlevering en voor
de vaststelling van de uit te geven tekst.

In hoofdstuk III wordt de tekstoverlevering geanalyseerd op ver-
schillende niveaus. Deze analyse resulteert in de eerste plaats in een
indeling van de beschikbare getuigen in drie recensies. De grondslag
voor deze indeling wordt gevormd door overeenkomsten en verschillen in
de selectie van de verzen en de versvolgorde zoals gedetailleerd is
weergegeven in de Appendix. Deze recensies bieden een onderling duide-
lijk verschillende tekst, zowel door het aantal verzen dat wordt over-
geleverd (rec. I biedt ongeveer 1040 vss., rec. II en III respectieve-

lijk ongeveer 460 en 450 vss.), als ook door de versvolgorde (de volgorde van de verzen in III, waar de verzen thematisch lijken te zijn gegroepeerd, is afwijkend van die in rec. I en II). Rec. I blijkt het vroegste stadium van de gedocumenteerde overlevering te vertegenwoordigen (waarmee, zoals gezegd, niet vaststaat dat deze recensie tot in details de tekst weergeeft zoals die oorspronkelijk door Abelard is geschreven). De kwaliteit van de verschillende tekstgetuigen en hun bruikbaarheid voor de editie wordt getoetst met behulp van een systematische analyse van de specifieke eigenschappen van de verschillende copisten, waarna de relaties tussen de tekstgetuigen worden bestudeerd. De uit dit alles verkregen gegevens leiden tot een ratio edendi:

- Recensie I moet de basis zijn voor de teksteditie; de handschriften B en P zijn wat betreft hun tekstoverlevering zowel kwalitatief als kwantitatief vrijwel gelijkwaardig. Het kiezen van een "manuscript de base" is derhalve niet wenselijk.
- Wanneer verzen niet alleen in recensie I zijn overgeleverd, maar ook in recensie II en/of III, dan moet, indien er althans geen adaptatie in het geding is, een unaniem overgeleverde tekstvariant binnen die recensies gelijkwaardig geacht worden aan het getuigenis van elk van de handschriften van recensie I. In dat geval representeren de handschriften van II en/of III de legger van het type I die voor de bewerking is gebruikt. Bij tekst varianten binnen de verschillende recensies biedt de analyse van de habitus der copisten soms een oplossing.

In hoofdstuk IV wordt een verantwoording gegeven van de voor de editie verkozen spelling en interpunctie: als basis voor de spelling is de voorkeur gegeven aan het oudste beschikbare handschrift, handschrift P. Er wordt een overzicht gegeven van de meest voorkomende spellingsvarianten. Deze verantwoording wordt gevolgd door een toelichting op de apparatus criticus en de apparatus fontium.

Hoofdstuk V behandelt in het kort de kwestie van Abaelard's auteurschap, zonder tot in alle finesses de oorspronkelijkheid van iedere passage in de hier uitgegeven recensie I van het Carmen te willen onderzoeken. Enerzijds vertoont het werk, zoals boven gezegd en in overeenstemming met het genre waartoe het behoort, een groot aantal stereotypieën en spreekwoordelijke uitdrukkingen die bovendien worden geac-

centueerd door een, mede anderzijds bevat het ook waarvan de presentatie (doel) afwijkt van die in Abaelard's twijfels over zijn auteurschap aangevoerde noemd om Abaelard als zoals al in vier handschriften tiseerde aanhef van het beginwoorden van Macrobius ven voor zijn zoon; Abaelard's werken waarvan zijn auteur van passages in het Carmen blijkt bovendien niet alleen te bestaan, maar ook in het feit dat de tekst in recensie II worden als uitvloeisel van het argument om het auteurschap te bevestigen.

Enige aandacht wordt besteed aan het gedicht, omdat die moet worden dat er geen die zijn geschreven in de binnen het werk van Abaelard's onderzoek naar eventuele klassieke norm) leidt tot harmonieert met de metriek milieu, zoals beschreven in SZÖVÉRFY (SZÖVÉRFY 1953-73).

In hoofdstuk VI volgt een kritisch apparatus van de tekstgetuigen zijn opgenomen en de tekst toelichting is aan de tekst toegevoegd.

50886
1967

door de versvolgorde (de vol-
thematisch lijken te zijn ge-
. I en II). Rec. I blijkt het
verlevering te vertegenwoordi-
staat dat deze recensie tot in
oorspronkelijk door Abaelard is
chillende tekstgetuigen en hun
st met behulp van een systema-
appen van de verschillende co-
kstgetuigen worden bestudeerd.
n tot een ratio edendi:

teksteditie; de handschriften
levering zowel kwalitatief als
t kiezen van een "manuscript de

I zijn overgeleverd, maar ook
dien er althans geen adaptatie
everde tekstvariant binnen die
aan het getuigenis van elk van
t geval representeren de hand-
van het type I die voor de be-
en binnen de verschillende re-
s der copisten soms een oplos-

gegeven van de voor de editie
s basis voor de spelling is de
re handschrift, handschrift P.
est voorkomende spellingsvari-
door een toelichting op de ap-

westie van Abaelard's auteur-
oorspronkelijkheid van iedere
van het Carmen te willen on-
oals boven gezegd en in over-
ort, een groot aantal stereo-
en die bovendien worden geac-

centueerd door een, mede door het metrum bepaalde, formulaire dictie,
anderzijds bevat het ook elders bij Abaelard voorkomend gedachtengoed,
waarvan de presentatie (door haar bondigheid en soms ongenueanceerdheid)
afwijkt van die in Abaelard's overige werk. Dit alles heeft geleid tot
twijfels over zijn auteurschap. In dit hoofdstuk worden de tegen dit
auteurschap aangevoerde argumenten getoetst en er worden redenen ge-
noemd om Abaelard als auteur van het Carmen te blijven beschouwen,
zoals al in vier handschriften (van rec. II en III) gebeurt. De gekri-
tiseerde aanhef van het Carmen blijkt te zijn geïnspireerd door de
beginwoorden van Macrobius' Commentarii in Somnium Scipionis, geschre-
ven voor zijn zoon; Abaelard citeert Macrobius veelvuldig, juist in de
werken waarvan zijn auteurschap niet wordt betwist. Bij vergelijking
van passages in het Carmen met verwante passages in Abaelard's oeuvre
blijkt bovendien niet alleen een sterke overeenkomst in gedachtengoed
te bestaan, maar ook in illustratie en fundering van uitspraken. Het
feit dat de tekst in recensies is overgeleverd moet eerder geaccepteerd
worden als uitvloeisel van het genre, dan dat het gezien kan worden als
argument om het auteurschap van Abaelard te betwisten.

Enige aandacht wordt ook geschonken aan de prosodie en versbouw van
het gedicht, omdat die Abaelard onwaardig zijn genoemd. Vooropgesteld
moet worden dat er geen andere werken van betekenis van Abaelard zijn,
die zijn geschreven in dactylische hexameters. Een interne vergelijking
binnen het werk van Abaelard is dus niet mogelijk. Een verkennend on-
derzoek naar eventuele metrische bijzonderheden (ten opzicht van de
klassieke norm) leidt tot de conclusie dat de prosodie van het Carmen
harmonieert met de metrische mogelijkheden en conventies van Abaelard's
milieu, zoals beschreven voor Abaelard's overige poezie door DREVES en
SZÖVERFFY (SZÖVERFFY 1975, 54) en voor zijn proza door DRONKE (1980,
53-73).

In hoofdstuk VI volgt de tekst van het Carmen, voorzien van een po-
sitief kritisch apparaat waarin alle tekstvarianten van de gebruikte
getuigen zijn opgenomen. Een bescheiden bronnen- en parallellenappa-
raat is aan de tekst toegevoegd.